

УДК 347.1(575.1)

ОДДИЙ ШИРКАТ ШАРТНОМАСИДА ЖАВОБГАРЛИК МАСАЛАЛАРИ

*Абдуганиева Гулрух Мансур кизи**Ўзбекистон Миллий университети ижтимоий фанлар факультети**3-курс талабаси**В.Р.Топилдиев**Илмий рахбар: ю.ф.д., профессор*<https://doi.org/10.5281/zenodo.7145879/>

Аннотация: Мазкур мақолада муаллиф оддий ширкат шартномаси тушунчаси, иштирок этувчи тарафлари ҳамда жавобгарлик масалаларини назарий ва амалий жиҳатдан таҳлил этган. Шунингдек, оддий ширкат шартномасини тартибга солувчи қонун ҳужжатлари мазмун моҳиятини ҳамда цивилист олимларнинг фикларини илмий жиҳатдан таҳлил этиб, оддий ширкат шартномаси муносабатларини ҳар жиҳатдан ва атрофлича илмий тадқиқ этиш зарурати мавжудлигини таъкидлаган.

Калит сўзлар: Оддий ширкат шартномаси, иштирокчилар, жавобгарлик, мажбуриятлар, шартномавий мажбуриятлар.

Оддий ширкат шартномаси тарихий манбаларда жумладан Рим давлати ҳуқуқида учрайди. Рим ҳуқуқида ширкат шартномасига асосан икки ёки ундан ортиқ шахслар томонидан хўжалик бўйича маълум бир мақсадга эришини кўзлаб бирлашиш эканлиги таъкидланган¹. Оддий ширкат шартномаси кўп томонлама битимлардан бўлиб, бунга асосан иштирокчилар деб аталувчи икки ёки ундан ортиқ шахс фойда олиш мақсадида, қонунга зид бўлмаган умумий хўжалик юритиш учун ўз ҳиссаларини қўшиб, юридик шахс тузмасдан, биргаликда иш қилиш мажбуриятини оладилар. Оддий ширкат шартномасида иштирок этувчилар икки кишидан кам бўлиши мумкин эмас.

ФКнинг 962-моддасига асосан оддий ширкат шартномаси (биргаликдаги фаолият тўғрисидаги шартнома) бўйича шериклар (иштирокчилар) деб аталувчи икки ёки ундан ортиқ шахс фойда олиш ёки қонунга зид бўлмаган бошқа мақсадга эришиш учун ўз ҳиссаларини қўшиш ва юридик шахс тузмасдан биргаликда иш қилиш мажбуриятини оладилар.

Демак, шартнома бир неча шахсларнинг бир фаолиятни олиб бориш учун тузадиган бирлашмалари ҳисобланади, лекин бу бирлашма юридик шахс мақомига эга

¹ Топилдиев В.Р. Рим ҳуқуқи. Дарслик. –Т., «Янги аср авлоди», 2013. -259 б.

бўлмасдан фаолият юритади. Шу сабабли муайян ҳаракат қилувчи иштирокчиларнинг ҳар бири юридик шахсдан фарқли ўлароқ муносабатда иштирок этиш жараёнида ўз субъектчилигини сақлаб қолиш билан характерланади. Яъни юридик шахс мақомига эга бўлган шахслар бирлашмаларида муносабатда иштирок ягона субъект орқали амалга оширилса (бу ерда юридик шахс мавхум тушунча бўлиб, ўз-ўзидан ундаги иштирокчилар муносабатда иштирок этсалар-да ўз номларидан муносабатга киришмайди. Аксинча улар ягона субъект бўлган юридик шахс номидан ҳаракат қиладиган ва юзага келган ҳуқуқ ва мажбурият ҳам улар учун эмас, юридик шахс учун вужудга келади) оддий ширкатда вужудга келган ҳуқуқ ва мажбурият оддий ширкат тарафлари учун вужудга келади.

Оддий ширкат шартномаси бошқа фуқаролик ҳуқуқий шартномаларидан ўз предмети, тарафлари, мақсади билан фарқланади. Бундай фарқлардан яна бири цивилист олимлар томонидан шартномаларни турли жиҳатларига кўра туркумлаш жараёнида янада яққолроқ кўринади.

Х.Рахмонкуловнинг фикрича шартномали мажбуриятлар таркибида мулкый муносабатлар ўз хусусиятларига кўра қуйидаги гуруҳларга бўлинади:

а) мол-мулкни ёки бошқа ашёвий ҳуқуққа бўлган мулк ҳуқуқини бошқа шахсга ўтказиш билан боғлиқ муносабатлардан келиб чиқадиган мажбуриятлар;

б) мол-мулкни фойдаланиш учун бошқа шахсга топшириш билан боғлиқ муносабатлардан келиб чиқадиган мажбуриятлар;

в) ишни бажариш билан боғлиқ муносабатлардан келиб чиқадиган мажбуриятлар;

г) хизмат кўрсатиш билан боғлиқ муносабатлардан келиб чиқадиган мажбуриятлар;

д) вакиллик фаолияти билан боғлиқ муносабатлардан келиб чиқадиган мажбуриятлар;

е) ташкилий-ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган мажбуриятлар².

Муаллиф оддий ширкат шартномасини ташкилий-ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган мажбуриятлар туркумига киритади.

О.С.Июффе шартномаларни янада майдалашган ҳолда:

1. Мол-мулкни ҳақ эвазига ўтказиш бўйича шартномалар;

2. Мол-мулкни мулк сифатида ёки фойдаланишга текин бериш бўйича мажбуриятлар;

3. Ишлар бажариш бўйича мажбуриятлар;

4. Хизматлар кўрсатиш бўйича мажбуриятлар;

5. Юк ва пассажирлар ташиш бўйича мажбуриятлар;

6. Кредит ва ҳисоб-китоб бўйича мажбуриятлар;

7. Биргаликдаги фаолият бўйича мажбуриятлар;

8. Суғурта бўйича мажбуриятлар;

²Рахмонкулов Х. Мажбурият ҳуқуқи. (Умумий қоидалар). –Т.: ТДЮИ. 2005. Б. 18-20.

9. Мол-мулкдан ҳақ эвазига фойдаланиш бўйича мажбуриятлар тарзида туркумлайди³.

О.А.Красавчиков ҳам шартномаларни ўзига хос мол-мулкни топширишга бўлган мажбуриятлар, ишларни бажаришга бўлган мажбуриятлар, хизматлар кўрсатишга қаратилган мажбуриятлар, пул топширишга қаратилган мажбуриятлар тарзида туркумлайди⁴.

М.Брагинский, В.Витрянский ФКда ўз ўрнига эга бўлган шартномаларни тўрт гуруҳга бўлиш мумкин:

мол-мулкни топширишга қаратилган шартномалар;

ишларни бажаришга йўналтирилган шартномалар;

хизмат кўрсатишга қаратилган шартномалар;

турли тузилмаларни таъсис этишга қаратилган шартномалар⁵.

Умумий қоида бўйича, шартномавий мажбуриятлар тарафларнинг ўзаро ҳуқуқ ва (мажбурият) манфатларини таъминлашда эътироф этилган ва ўз навбатида, мажбуриятларнинг бажарилиши билан эришилади. Шартномавий мажбуриятлар бажарилмаган тақдирда кредитор томонидан қўзланган натижага эришилмаслик ва ўз навбатида эса қарздорга масъулият юклаш имконияти ҳақида айтиш мумкин. Бирок, ҳуқуқ назарияси каби, ҳуқуқни қўллаш амалиётида ҳам мажбуриятларнинг бажарилиши жараёнини ва шартномавий мажбуриятларни бузганликда тадбиркорнинг жавобгарлик масаласини кўриб чиқиш учун (зарур бўлган тушуниш) тушуниш зарур бўлган бир қатор шартларни ўз ичига олади.

Шу муносабатлар билан шартномавий мажбуриятларнинг бажарилишининг умумий тамойилларини, шунингдек, тадбиркор иштирокидаги мажбуриятларга қўлланиладиган махсус талабларни таҳлил этиш лозим.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси давлатимиз (тарихида) ҳуқуқида мажбуриятларнинг анъанавий тушунчасини таъкидлаб ўтди ва Фуқаролик кодексининг 234-моддаси 1-қисмида қуйидаги тарзда ифодаланди: «Мажбурият-фуқаролик ҳуқуқий муносабат бўлиб, унга асосан бир шахс (қарздор) бошқа шахс (кредитор) фойдасига муайян ҳаракатни амалга оширишга, чунончи, мол-мулкни топшириш, ишни бажариш, хизматлар кўрсатиш, пул тўлаш ва ҳ.к. ёки муайян ҳаракатдан ўзини сақлашга мажбур бўлади, кредитор эса-қарздордан ўзининг мажбуриятларини бажаришни талаб қилиш ҳуқуқига эга бўлади». Демак, шунга кўра, мажбуриятларнинг бажарилиши муайян ҳаракатни амалга ошириш ёки муайян ҳаракатдан сақланиш тушунилади. Мажбуриятларнинг бажарилиши ҳақдаги мазкур тушунча юқорида келтирилган Фуқаролик кодексининг 234-моддаси 1-қисмидан мантиқан англашилса-да, ҳуқуқ назариясида унга бир неча бор изоҳ берилади ва бизнинг фикримизча, бу қонунчиликнинг ўзида мавжуд карама-қаршиликлар каби, алоҳида олимларнинг ҳаракатларидаги хилма-хиллик билан ҳам изоҳланади.

³Иоффе О.С. Обязательственное право. М., Юр.лит. 1975.-17 б.

⁴Красавчиков О.А. Вопросы системы особенной части ТК РСФСР. Свердловск. 1957. -127 б.

⁵Брагинский М, Витрянский В. Договорное право. М., Статут, 1997. –320 с.

Биринчи навбатда, мажбуриятларнинг бажарилишини ўзича тушуниш, у ҳақда унчалик тўғри хулосани бермайди.

В.С.Тольстойнинг фикрича, мажбурият ҳуқуқий муносабатдаги «бурчларнинг бажарилиши» билан «мажбуриятларнинг бажарилиши»ни фарқлаш лозим, яъни «мажбурият ҳуқуқий муносабатдаги бурчларни бажариш қарздор томонидан кредитор талаб қилиш ҳуқуқига эга бўлган ҳаракатларни амалга оширишни англатса», «мажбуриятларни тўхтатиш учун эса унинг тартибини ташкил этувчи алоҳида бурчларнинг миқдorigа боғлиқ бўлган қатор ҳаракатларни бажариш лозимдир».⁶ Мажбурият, В.С.Тольстойнинг фикрича, бу тегишинча фуқаролик ҳуқуқий муносабат бўлиб, таркибини бир ёки бир қанча бурчлар ташкил этган ижобий ҳаракатларни амалга оширишдир.

Бурч ҳар доим мажбурият ёки бошқа ҳуқуқий муносабатнинг таркибий қисми сифатида вужудга келади. «Ҳар бир имконият, деб ёзади В.С.Тольстой, тегишли шахсларнинг ҳулқ-атворида ҳақиқатга айланади».⁷ Ҳуқуқий муносабат қатнашчиси томонидан тез-тез амалга ошириладган муайян ҳаракатни кўриб чиқишни қонун ўша ҳаракат қайси субъектдан келиб чиқиши лозим бўлса, ўша субъектга айланади. Лекин ҳуқуқий муносабатнинг бошқа шахслар томонидан тез-тез кўриб чиқиши чегараланган ёки умуман таъқиқланган (қарздорлар).

Қарздор кўриб чиқишини чегаралаш орқали қонун ўз навбатида юқори эҳтимолликни яратадики, бунда бошқа тараф учун исталган ва олдидан белгиланган ҳулқ-атвор ҳақиқатга айланади». Қонунчилик ва юридик адабиётларда биринчи тоифа имкониятни, одатда, ҳуқуқ, субъектив ҳуқуқ, қонунийлик (ҳуқуқийлик), иккинчи тоифадаги имкониятларни эса-бурч деб атайдилар.

Демак, бурч ҳам ҳуқуқдек - баъзи бир ҳаракатларни амалга ошириш имкониятидир, лекин унинг фарқли хусусияти қарздор шахсга нисбатан санкция қўллаш таҳдидида кўринади, албатта, агар шахс ҳуқуқбузарликка йўл қўйилса, қонун чиқрувчи ва ваколатли шахсларнинг тахминича, шартномавий ажбуриятларда санкцияни белгилаш мажбурият эгаси учун бир мунча номақбул (ноқулай) бўлиб, унинг олдида ягона йўл, яъни белгиланган буйруққа (формойишга) амал қилиш қолади, холос.

Лекин, шуни таъкидлаш жоизки, бутун қонунчиликда, жумладан, Фуқаролик кодексида ҳар доим ҳам мантиқан олганда «мажбурият» ва «бурч» атамалари фарқланмайди ва тез-тез бир-бирининг ўрнида қўлланилаверади. Масалан, Фуқаролик кодексининг 239-моддасига мувофиқ: «кредитор мажбуриятнинг қисмларга бўлиб бажарилишини қабул қилмасликка ҳақли».

Ўз-ўзидан кўрииб турибдики, гап бу ерда мажбуриятнинг яхлит бажарилишини қабул қилишда эмас, балки мажбуриятларни қисмларга бўлиб бажарилишини қабул қилиш кетмоқда. Мадомики, мажбурият ўз ичига кредиторга юкланган бурчни ҳам олар экан, демак, у ҳеч ҳам қисмларга бўлиб бажарилишини қабул қила олмайди.

⁶ Тольстой В.С. Исполнение обязательств. -М.: Юрид.лит. 1973. –С. 22-25

⁷ Тольстой В.С. Исполнение обязательств. -М.: Юрид.лит. 1973. -С 5.

Баъзи муаллифларнинг фикрича, оддий ширкат шартномаси иштирокчиларининг жавобгарлиги қуйидаги ҳолатлар билан аниқланади:

- а) амалга оширилаётган фаолият (тижорат ёки нотижорат) характери билан;
- б) фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликнинг ўзига хос чоралари ва уларни қўллаш асослари билан (шартномасиз жавобгарлик, битимлар юзасидан учинчи шахслар олдидаги жавобгарлик);
- в) оддий ширкат фаолиятини тугатиш факти билан.

Шериклар томонидан уларнинг биргаликдаги фаолияти натижасида олинган фойда, агар оддий ширкат шартномасида ёки шерикларнинг бошқа келишувидида ўзгача тартиб назарда тутилмаган бўлса, шерикларнинг умумий ишга қўшган ҳиссалари қийматига мутаносиб равишда тақсимланади. Шериклардан бирортасини фойдада иштирок этишдан четлатиш тўғрисидаги келишув ўз-ўзидан ҳақиқий эмас.

Оддий ширкат шартномаси иштирокчисининг кредитори Фуқаролик кодексининг 227-моддасига мувофиқ, унинг умумий мол-мулкдаги улушини ажратишни талаб қилишга ҳақли.

ФКнинг 974-моддасига мувофиқ, иштирокчилардан бирортаси оддий ширкат шартномасида бундан буён иштирок этишдан воз кечиш тўғрисида ариза бериши ёхуд шериклардан бирининг талаби билан шартнома бекор қилиниши натижасида оддий ширкат шартномаси бекор қилинмаган тақдирда, шартномада иштирок этиши тўхтаган шахс учинчи шахслар олдида ўзи шартномада иштирок этган даврда юзага келган умумий мажбуриятлар бўйича у оддий ширкат шартномасининг иштирокчиси бўлиб қолавергандаги каби жавобгар бўлади.

Бизнинг фикримизча, юқоридаги ҳолатлар оддий ширкат муносабатларини ҳар жиҳатдан ва атрофлича илмий тадқиқ этиш зарурати мавжудлигини англатади. Оддий ширкат муносабатларини ҳар томонлама ўрганиш, улар ҳақида илмий асосланган назарий хулосалар ишлаб чиқиш, унинг моҳиятини англаб етиш, оддий ширкат муносабатларининг фуқаролик-ҳуқуқий асосларини мустаҳкамлаш, мақсадли йўналтирилган ҳуқуқий тартибга солиш механизмини ишлаб чиқишга замин яратади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Топилдиев В.Р. Рим ҳуқуқи. Дарслик. –Т., «Янги аср авлоди», 2013. –259 б.
2. Раҳмонқулов Х. Мажбурият ҳуқуқи. (Умумий қоидалар). –Т.: ТДЮИ. 2005. Б. 18-20.
3. Иоффе О.С. Обязательственное право. М., Юр.лит. 1975.-17 б..
4. Красавчиков О.А. Вопросы системы особенной части ТК РСФСР. Свердловск. 1957. -127 б.
5. Брагинский М, Витрянский В. Договорное право. М., Статут, 1997. –320 с.
6. Тольстой В.С. Исполнение обязательств. -М.: Юрид.лит. 1973. –С. 22-25
7. Тольстой В.С. Исполнение обязательств. -М.: Юрид.лит. 1973. -С 5.